

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАТИВНОЇ АГРЕСИВНОСТІ ТА КОНФЛІКТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розглядаються психологічні аспекти комунікативної агресивності та конфліктності студентів психолого-педагогічних спеціальностей. Наводиться порівняльна характеристика контрольної та експериментальної груп за підсумками проведення спецкурсу "Основи комунікабельності особистості". Виокремлюються шляхи оптимізації процесу формування комунікабельності особистості в умовах навчання у ВНЗ.

Ключові слова: комунікабельність, агресивність, комунікативна агресивність, конфліктність.

У наш час у державі відбуваються сутнісні зміни в національній освітній політиці. Це пов'язано з поступовим переходом світового співтовариства до "суспільства знань", що значно збільшує кількість інтелектуальних видів праці, для яких потрібні висококваліфіковані фахівці. Такі види діяльності здійснюються через інтенсивну міжособистісну взаємодію людей, які вступають між собою в різноманітні ділові відносини. Дуже часто ефективність спільної діяльності цілком і повністю залежить від того, наскільки успішним виявляється процес комунікації, що її супроводжувала.

Проблема розвитку комунікабельності набуває особливого значення, пов'язаного з тим, що сучасне суспільство потребує високої мовленнєвої культури у сфері професійної комунікації, до якої повинні готувати вищі навчальні заклади України. Велике значення має мовленнєва культура для професіонала "підвищеної мовленнєвої відповідальності", де слово – професійний інструмент, від володіння яким може залежати успіх діяльності. Коли ми говоримо про професію вчителя, викладача, психолога та цілого ряду інших, ми маємо на увазі не просто необхідність володіти культурою мовленнєвого професійного спілкування, а те, що професійна компетентність цих спеціалістів обов'язково включає в себе комунікабельність – систему внутрішніх ресурсів особистості, необхідних для побудови ефективної комунікації у певній ситуації міжособистісної взаємодії. Закономірним результатом професійної підготовки є комунікабельність особистості майбутнього педагога. Відтак, проблеми формування комунікабельності випускників психолого-педагогічних спеціальностей вузів набувають, крім теоретичного, сучасного практичного значення й потребують вирішення.

На законодавчому рівні це закріплено у низці державних документів. В Державній Національній програмі "Освіта": Україна XXI століття, одним з пріоритетних завдань виділено формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою, формування у молоді уміння міжособистісного спілкування та підготовка до життя в умовах ринкових відносин. У національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні серед виховних завдань виділено формування мовної культури, оволодіння і вживання української мови як духовного коду нації.

Однак поки що не можна сказати, що студенти психолого-педагогічних спеціальностей, закінчуючи вищі навчальні заклади, комунікабельні та досконало володіють основами професійного мовленнєвого спілкування. Викладання в багатьох вузах України курсу риторики сприяє формуванню та розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності, підвищенню культури української мови, але не вирішує проблему навчання професійному діловому спілкуванню та розвитку комунікабельності особистості.

Ситуацію, що на даному етапі склалась у сфері комунікативної підготовки майбутніх спеціалістів психолого-педагогічних спеціальностей, можна пояснити кількома причинами:

По-перше, у вишах цільова підготовка студентів психолого-педагогічних спеціальностей до педагогічної комунікації на високому рівні лише розпочинається, і питання особистої готовності випускника до комунікативної діяльності ще не знайшло в них належного розв'язання. Через це значна частина випускників нерідко виявляється повністю безпорадними у складних комунікативних ситуаціях. Виявляється, що передовий досвід у цих випадках зовсім недостатній, потрібна спеціальна підготовка. Ці ускладнення призводять до глибоких розчарувань. Учителі та психологи подекуди ставлять під сумнів власні здібності, професійну придатність або психологічно капітулюють перед незвичним труднощами.

Певні надії на поліпшення підготовки студентів у галузі розвитку комунікативної компетентності поклалися на популярну в останні роки гуманізацію вищої освіти, зокрема на впровадження у навчальний процес циклу гуманітарних дисциплін: "Ділового спілкування", "Службового етикету", "Конфліктології", "Основ риторики та іміджології" та деяких інших. Проте, наприкінці на аудиторну роботу з цих дисциплін виділяється надзвичайно мала кількість годин, а викладання в переважній більшості випадків здійснюється у вигляді потокових лекцій та самостійного вивчення. За таких умов навчання стає націленим, перш за все, на набуття студентами теоретичних знань, які є результатом осмислення певних фактів та інформації з вказаних дисциплін і можуть розширюватися; і зовсім не зорієнтоване на опанування практичними знаннями, які допомагатимуть студентам вирішувати професійні проблеми та проблеми в суспільстві.

По-друге, у зв'язку з інтересом суспільства до процесу спілкування, у Росії та Україні друкується багато книг, брошур, посібників на дану тематику. Проблеми спілкування в діловій сфері, можливість впливу на людей розглядаються як в роботах російських авторів, так і в перекладених книгах. Однак за невеликим виключенням у цих виданнях викладені або проблеми психологічного впливу на конкурентів, питання соціально-рольової взаємодії в професійному колективі, або "золоті" правила успіху та процвітання, які ефективні в західному суспільстві, але навряд чи можуть бути таким ж ефективними в Україні. Практично всі ці багаточисельні видання, побудовані по типу книг Д. Карнегі, та орієнтовані на дорослу аудиторію, на людей, що вже мають досвід роботи у сфері спілкування.

У той же час в психолого-педагогічній літературі досліджувана нами проблематика відображена у фундаментальних дослідженнях таких вчених, як В.М. Бехтерев, А.Ф. Лазурський, А.А. Бодалев, Б.Г. Ананьєв, Р.С. Немов, Л.І. Божович, В.А. Крутецький, О.М. Леонтьєв та ін.[1;3]. В їхніх роботах відображена сутність основних понять теорії спілкування, форми і методи розвитку комунікативних здібностей, виділено три основних компоненти спілкування, таких як: соціальне відображення, емоційне відображення і спосіб поведінки. Науковці дійшли думки, що спілкування виконує унікальну й

незалежну роль у становленні особистості, у розвитку її внутрішнього, суб'єктивного світу, в розширенні та збагаченні соціального й психологічного досвіду. Зазначені та інші вчені досліджували розвиток комунікабельності в різних аспектах. Але залишається ще багато невирішених питань, особливо коли мова йде про розвиток комунікабельності випускників психолого-педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Таким чином, проблема розвитку комунікабельності студентів психолого-педагогічних спеціальностей є актуальною та потребує вирішення.

У процесі комунікативної взаємодії важливу роль відіграють такі особистісні характеристики, як агресивність та конфліктність. Вони впливають на комунікабельність особистості, визначаючи, тим самим, її спрямованість на компроміс чи на уникнення конфлікту, на співпрацю чи на пристосування до певних умов міжособистісного спілкування. Рівень прояву конфліктності та агресивності в спілкуванні для студентів психолого-педагогічних спеціальностей має велике значення, адже, будуючи процес спілкування в професійній сфері, вони не повинні проявляти комунікативну агресивність, а в разі виникнення конфліктів мають стати на шлях співпраці та компромісу.

Конфліктність у спілкуванні розглядається як запальність, дратівливість, висока готовність вступити в конфлікт, агресивно-захисний стиль поведінки. Основою конфліктності особистості виступає завищена самооцінка, яка не відповідає реальним можливостям людини, тенденція до самоствердження за рахунок інших. Компонентами конфліктності в спілкуванні є:

- емоційний компонент (стан особистості в ситуації міжособистісної взаємодії, невміння керувати своїм емоційним станом у конфліктних ситуаціях);
- вольовий компонент (нездатність особистості усвідомлено мобілізувати власні сили та контролювати себе під час спілкування);
- пізнавальний компонент (включає рівень сприйняття провокаційних дій опонента, суб'єктивність, невміння аналізувати та прогнозувати ситуацію спілкування);
- мотиваційний компонент (показує стан внутрішніх спонукальних сил, які не сприяють адекватній поведінці в конфліктній ситуації та вирішенню конфліктної проблеми);
- психомоторний компонент (уміння володіти своїм тілом, керувати жестами та мімікою).

Агресивність у спілкуванні тлумачиться як ворожість, як якість або риса особистості, спрямована на створення неприємностей іншим людям. Агресивна комунікативна поведінка – це специфічна форма діяльності людини, що характеризується демонстрацією переваги в силі або застосуванні засобів комунікативного впливу по відношенню до інших людей, яким суб'єкт намагається дошкулити [2, 34].

Ні конфліктність у спілкуванні, ані комунікативна агресивність не сприяють встановленню міжособистісних контактів та здійсненню ділової комунікації на високому професійному рівні. Дані особистісні риси не повинні проявлятися в процесі спілкування студентів психолого-педагогічних спеціальностей, адже вони є деструктивними та заважають здійсненню професійної діяльності.

Для вивчення комунікативної агресивності в студентів було використано методику виявлення інтегральних форм комунікативної агресивності В.В. Бойко [4, 132-135].

Агресія у спілкуванні вимірюється за одинадцятьма шкалами: нездатність гальмувати агресію, невміння переключати агресію, анонімна агресія, провокування агресії, аутоагресія, задоволення від агресії, схильність заражатись агресією натовпу тощо.

У результаті дослідження було виявлено переважання високого рівня комунікативної агресії в студентів контрольної групи – 32,32% та середнього рівня у студентів експериментальної групи. Отримані результати показали, що високий рівень пов'язаний з отриманням задоволення від агресії, здатністю заражатись агресією натовпу та провокувати агресію в навколишніх. Водночас, наявність низького рівня агресії у 22,6% студентів експериментальної групи та у 18,39% контрольної групи та наявність невисокого рівня в 17,26% і 16,3% відповідно, свідчать про потенційну здатність студентів до конструктивного спілкування без прояву комунікативної агресивності. Разом з тим, негативними є показники підвищеного рівня агресивності, що складає 13,09% та 15,59% і свідчить про слабу здатність до гальмування в конфліктних ситуаціях. Результати дослідження показано у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльні дані показників рівня сформованості у студентів інтегральних форм комунікативної агресивності (констатуючий експеримент) в експериментальній (Е) і контрольній (К) групах

№ з/п	Курс	Рівень сформованості (у %)									
		високий		підвищений		середній		низький		невисокий	
		е	к	е	к	е	к	е	к	е	к
1	1 курс	20	25	13,3	16,66	26,6	16,66	20	25	20	16,66
2	2 курс	7,69	40	15,38	10	23,07	10	30,76	20	23,07	20
3	3 курс	30,76	35,71	15,38	14,28	23,07	21,42	23,07	14,28	7,69	14,28
4	4 курс	33,33	28,57	8,3	21,42	33,33	21,42	16,6	14,28	18,3	14,28
5	Середнє	22,94	32,32	13,09	15,59	26,51	17,37	22,6	18,39	17,26	16,3

Для виявлення характерних особливостей поведінки в конфліктних ситуаціях нами було обрано "Опитувальник Томаса-Кілмена" [99, 132-135], який дозволяє визначити спрямованість конфліктної поведінки особистості та типові форми поведінки у конфліктних ситуаціях. Методика описує п'ять можливих варіантів поведінки індивіда і включає в себе 30 пар запитань, у кожній з яких респондентам пропонують обрати те судження, яке є найбільш типовим для характеристики поведінки в наступних аспектах вивчення конфліктів: які форми поведінки в конфліктних ситуаціях характерні для людей, які з них є більш продуктивними чи деструктивними. Згідно з цими двома способами виділяються наступні засоби регулювання конфліктів: суперництво (конкуренція), пристосування, компроміс, уникнення, співпраця. За методикою конфліктність має негативний результат через уникнення конфлікту, де ні одна зі сторін не досягає успіху; за таких форм поведінки як конкуренція, пристосування чи компроміс один з учасників є переможцем, а інший програє, або програють обидва, адже йдуть на компромісні вчинки. І тільки в ситуації співпраці обидві сторони є переможцями. У даному опитувальнику описано кожний з перелічених п'яти можливих варіантів поведінки в конфліктних

ситуаціях 12 судженнями. Проходячи процедуру дослідження, студентам слід обрати з подвійних висловлювань те, яке більш відповідає стилю їхньої поведінки в певних ситуаціях.

Аналіз результатів опитування студентів за даною методикою на констатуючому етапі експерименту показав, що переважна більшість респондентів контрольної групи обирає компроміс у конфліктній ситуації (37,94%) і може погодитися з чією-небудь думкою, або прийняти спільне рішення. При цьому 33,55% респондентів експериментальної групи обирають співпрацю як стиль взаємодії в конфліктних ситуаціях. Водночас, стиль пристосування обирають 17,27% і 13,8% студентів експериментальної та контрольної груп, приводячи, таким чином, свої дії та поведінку у відповідність до необхідних умов спілкування без урахування власних інтересів. З'ясовано, що студенти також обирають стиль уникнення в конфліктній ситуації (20,7% – експериментальна група, 16,3% – контрольна група). Студенти, що обрали даний стиль, намагаються не спілкуватись з іншими людьми, особливо якщо спілкування може призвести до конфліктів. Часто студенти внаслідок такого стилю поведінки цураються спілкування, залишаються відстороненими від роботи та участі в суспільній роботі. Результати діагностування показано у табл. 2.

Таблиця 2

Порівняльні дані показників рівня сформованості у студентів особливостей поведінки в конфліктній ситуації (опитувальник Томаса-Кілменна) (констатуючий експеримент) в експериментальній (Е) і контрольній (К) групах

№ з/п	Курс	Рівень сформованості (у %)							
		співпраця		пристосування		компроміс		уникнення	
		е	к	е	к	е	к	е	к
1	1 курс	40	33,33	13,33	16,66	26,66	33,33	20	16,66
2	2 курс	30,76	30	23,07	10	23,07	40	23,07	20
3	3 курс	38,46	35,71	7,69	7,14	30,76	42,75	23,07	14,28
4	4 курс	25	28,57	25	21,42	33,33	35,71	16,66	14,28
5	Середнє	33,55	31,9	17,27	13,8	28,38	37,94	20,7	16,3

За результатами констатуючого етапу експерименту на початок дослідно-експериментальної роботи між представниками контрольної та експериментальної груп не виявлено суттєвих розбіжностей щодо рівня сформованості комунікативних та організаторських здібностей в спілкуванні. Так, комунікативні та організаторські здібності сформовані в студентів контрольної та експериментальної груп на середньому рівні і становлять 41,73% та 34,1% відповідно. Мотиваційні орієнтації в спілкуванні також сформовані на середньому рівні (54,58% та 44,46%). Рівень комунікативної та соціальної компетентності виявився переважно низьким у студентів обох груп: 41,82% – експериментальна група та 38,27% – контрольна група.

Систематизація даних стосовно рівня сформованості в студентів комунікативної агресивності дозволила констатувати, що в опитаних домінує середній (26,51% – експериментальна група) та високий рівень (32,32% – контрольна група). Також зафіксований рівень сформованості особливостей поведінки в конфліктній ситуації, яка спрямована на співпрацю в студентів експериментальної групи (33,55%) та на компроміс у студентів контрольної групи (37,94%).

Загалом, за результатами проведеного дослідження та за даними математичної статистики, студенти характеризуються переважно середнім рівнем сформованості комунікабельності особистості. Такі результати дослідження свідчать про недостатній рівень розвитку комунікабельності майбутніх викладачів та психологів, адже майбутнім спеціалістам властиве здебільшого часткове володіння основними компонентами комунікабельності.

На першому етапі дослідження було з'ясовано, що рівень комунікабельності студентів не відповідає сучасним вимогам системи освіти і виховання. Узагальнення результатів теоретико-аналітичного і констатуючого етапів дослідження показало нагальну потребу активізації формування комунікабельності особистості студентів психолого-педагогічних спеціальностей під час комунікативної підготовки у виші.

З метою оптимізації комунікативної підготовки студентів психолого-педагогічних спеціальностей у вищому навчальному закладі нами була розроблена програма спецкурсу психологічного циклу "Основи комунікабельності особистості".

При визначенні змісту формуючого етапу дослідно-експериментальної роботи, ми намагалися так її організувати, щоб вона впливала на мотиваційну, когнітивну, пізнавальну, перцептивно-рефлексивну, емоційно-вольову сфери особистості, сприяла би розвитку комунікабельності особистості. Так, в експериментальній групі читався спеціально розроблений нами спецкурс "Основи комунікабельності особистості", спрямований на розвиток у майбутніх спеціалістів професійно значущих комунікативних здібностей, знань, умінь та навичок. Він передбачав використання теоретичних (лекції, семінарські заняття, групові бесіди, диспути) і практичних (тренінги, аналіз конкретних психолого-педагогічних ситуацій, ділові та рольові ігри, різноманітні психотехнічні вправи) видів роботи, індивідуальних і групових форм комунікативної підготовки.

Спостереження за навчальним процесом показало, що подолання виявлених у ході дослідження фактів комунікативної неготовності та некомпетентності окремих студентів є одним із напрямів актуалізації комунікативного потенціалу як окремої людини, так і, в кінцевому результаті, студентської групи загалом.

Результати опитування майбутніх педагогів та психологів після проведення формувального експерименту показали дієвість і ефективність розробленої програми комунікативної підготовки студентів до майбутнього педагогічного спілкування, дібраних форм і засобів, виокремлених психолого-педагогічних умов для формування комунікативних здібностей і можливість їх поетапної реалізації в межах майбутньої професійної діяльності.

Так, зменшився високий рівень агресивності в спілкуванні, значно зріс низький та невисокий рівень у студентів експериментальної групи.

У студентів контрольної групи суттєвих змін не відбулось. Порівняльні дані середніх показників рівня сформованості в студентів інтегральних форм комунікативної агресивності наведено у таблиці 3 та на рис. 1.

Порівняльні дані середніх показників рівня сформованості у студентів інтегральних форм комунікативної агресивності в експериментальній (Е) і контрольній (К) групах до та після проведення експерименту

№ з/п		Рівень сформованості (у %)									
		високий		підвищений		середній		низький		невисокий	
		е	к	е	к	е	к	е	к	е	к
1	До експерименту	22,94	32,32	13,09	15,59	26,51	17,37	22,6	18,39	17,26	16,3
2	Після експерименту	7,59	25,17	13,36	19,87	18,77	21,66	33,97	15,89	26,27	17,37

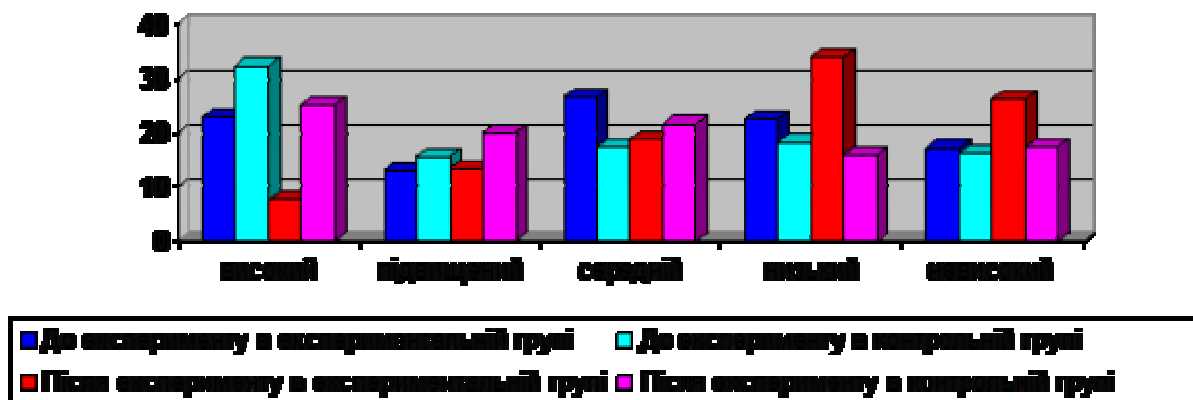

Рис. 1. Динаміка зміни рівня сформованості у студентів інтегральних форм комунікативної агресивності

Загалом, якісні і кількісні зміни, що відбулися в комунікативній сфері студентів унаслідок проведеної роботи, підтверджують гіпотезу про те, що ефективність формування комунікабельності студентів може підвищитись, якщо в навчальний процес у вищих навчальних закладах запровадити програму спецкурсу психологічного циклу, спрямовану на розвиток комунікабельності особистості та здійснювати психолого-педагогічний супровід програми засобами практичної психології.

Експериментальне дослідження дозволило накреслити шляхи оптимізації процесу формування комунікабельності особистості в студентів психолого-педагогічних спеціальностей в умовах навчання у вищому навчальному закладі: формування комунікативних здібностей може успішно здійснюватися в умовах регулярної міжособистісної взаємодії студентів у межах спеціальної організації комунікативної підготовки; комунікативна підготовка активізує спілкування між студентами в аудиторних і позааудиторних умовах, сприяє формуванню оптимального стилю внутрішньогрупової взаємодії; формування якостей, умінь та навичок у майбутніх спеціалістів, необхідних їм для організації оптимальної професійної взаємодії, вимагає активного оволодіння теорією і практикою психології спілкування; комунікативна підготовка забезпечує усвідомлення студентами причин труднощів у спілкуванні й вироблення шляхів їх подолання в умовах індивідуальної роботи та групового тренування; підвищення комунікабельності особистості здійснюється за рахунок створення умов для реалізації формувального психологічного впливу на студента.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Кн. для учителя / В.А. Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
2. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 322 с.
3. Бодалев А.А. Личность и общение: Избранные труды / А.А. Бодалев. – М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
4. Немов Р.С. Психология. Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений. В 3 кн., Кн. 1. Общие основы психологии / Р.С. Немов. – [2-е изд.]. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 576 с.

Подано до редакції 25.05.11